

שלוש הקדמות

מאמר "הדור"

- א. הכרעה היסטורית
- ב. תורת ארץ ישראל
- ג. מיהו 'הדור'?
- ד. סיכום

א. הכרעה היסטורית

כדי להבין את חשיבותו של מאמר "הדור" ואת תרומתו המכרעת לעיצוב התודעה האמונית, יש להכיר את הרקע לכתיבתו. מאמר "הדור" יצא לאוויר העולם בקצן של אלפיים שנות חורבן לאומי בן כמה שלבים: פיזור אחר פיזור, גלות אחר גלות.

"כי מעת שחרב הבית, יצאה רוחנו, עטרת ראשנו, ונשארנו רק אנחנו הוא גוף בלא נפש, ויציאה לחוץ לארץ הוא הקבר ורימה... ומכל מקום היו חבורות וישיבות גדולות" (סוף ההוספות לספרא דצניעותא, ליקוטי הגאון) – בראשונה, נשרף בית המקדש הראשון ונחרבת ירושלים. העם יוצא לגלות בבבל, אך העליות בראשותו של זרובבל ואחריו עזרא ונחמיה, מכוננות את הבית השני ומייסדות את מרכז התורה בארץ ישראל. במקביל, חלקים גדולים מהעם נותרים בבבל. אף לאחר חורבן הבית השני נותר רוב מניינו ובניינו של העם היהודי מרוכז בבבל במעין אוטונומיה רוחנית – כך הדבר בימי האמוראים וכך לאחר מכן בימי הסבוראים והגאונים.

"...עד שנרקב הבשר, והעצמות נפזרו פיזור אחר פיזור, ומכל מקום היו עדיין העצמות קיימות, שהן התלמידי חכמים שבישראל, מעמידי הגוף" (שם) –

לאחר ירידת קרנה של יהדות בבל נותרת האומה ללא מרכז המאגד את פְּזוּרֶיהָ. תלמידי החכמים עדיין קיימים, אולם אין בנמצא סמכות לאומית-רוחנית המכפיפה אליה את כל בני הגולה. עם זאת, ישנה עדיין פריחה רוחנית מסוימת המתרכזת בשיאה בתקופת 'תור הזהב' בספרד, אשר היתה במשך כארבע מאות שנה זירת צמיחתם של בתי מדרש וחכמה שהשפיעו על כל גלויות ישראל.

"עד שנרקבו העצמות ולא נשאר אלא תרווד רקב מאתנו... (שם) - בשנת ה'רנב, או בחילופי גימטריות בלשונם של הראשונים - שנת 'מזר"ה', כרמז לביטוי של הנביא "מְזַרְהָ יִשְׂרָאֵל" (ירמיה לא, ט), נחרב המרכז הרוחני האחרון. גירוש ספרד הנו השבר הסופי בשורת המשברים: זרייה אחר זרייה, פיזור אחר פיזור. הגירוש ומעגלי השפעתו מפוררים לחלוטין את האומה: "ואנחנו מקוין עתה לתחיית המתים, 'התנערי מעפר קומי' (ישעיה נב, ב) וְיַעֲרָה רוּחַ מִמְרוֹם עֲלֵינוּ" (סוף ההוספות לספרא דצניעותא, ליקוטי הגאון).

אולם "מְזַרְהָ יִשְׂרָאֵל - יִקְבְּצֵנוּ" (ירמיה לא, ט); דווקא מאותה נקודת שפל, מתחילה להתנוצץ התחייה הלאומית: "כה אמר ד' אלוהים הנה אני פֹּתַח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל" (יחזקאל לז, יב). ראשיתו של קיבוץ הגלויות באנשי הקודש: לפני כארבע מאות וחמישים שנה מתגלה "קול המדבר בפי החסיד" (של"ה שבועות, פרק נר מצוה ח), בבית מדרשו של רבי יוסף קארו, ממגורשי ספרד שבתורכיה, ואין מעצור להושיע ברב או במעט, ועיניכם אל תחוס על כליכם כי טוב הארץ העליונה תאכלו... הניצנים נראו בארץ, עת הזמיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו... (שם). בעקבות זאת עולה ה'בית יוסף' לארץ ונוסד קיבוץ התחלתי של תלמידי חכמים בארץ ישראל.

הריכוז היהודי ההולך ומתקבץ מחייה את המרכזים הרוחניים בארץ ישראל. בעיר צפת מופיעים שני 'עמודי דנורא': מחד גיסא - רבי יוסף קארו המחבר

1 ראה הקדמת האברבנאל לספר מלכים, עמ' תכב, וכן בפירושו לישעיה מג, ג.

את ה"שולחן ערוך", הספר הראשון מאז חתימת התלמוד המתקבל על כלל ישראל כספר הלכה. מאידך גיסא – האר"י וגוריו, הממסדים את הלימוד התורני בצדדיו הפנימיים. התורה הולכת וחוזרת ללומדיה, הולכת ומתרכזת בארץ החיים.

אט אט מתקבצים יהודים מארצות צפון אפריקה ובבל, והיישוב היהודי בארץ הולך וגדל. מספר דורות לאחר מכן מגיעה עליית תלמידי הבעש"ט בראשותו של גאון האגדה רבי מנחם מנדל מויטסבק ובסמוך לה עליית תלמידי הגר"א בראשותו של גאון ההלכה רבי ישראל משקלוב, המקימים קהילות ו'כוללים' בירושלים ובערי הקודש. קיבוץ הגלויות ממשיך לקרום עור וגידים עם פרסום ספריהם של הרב קלישר והרב אלקלעי הקוראים לעלייה לארץ ישראל, בהתעוררות היישוב הישן ליציאה מן החומות ולייסוד מושבות כפתח תקווה וגיא אוני, ובעליית 'אעלה בתמ"ר' של יהודי תימן. במקביל, בעקבות הפרעות ברוסיה, נוסדת תנועת 'חובבי ציון' ומגיעה העלייה הראשונה המורכבת רובה ככולה מיהודים שומרי תורה ומצוות.

אולם, למרות מאמצייהם האדירים של אנשי הקודש הללו, הדברים אינם מתפתחים מעבר לכך. רוב העם נשאר בגלות, היישוב המצומצם בארץ מתחלק בין לומדי ה'כוללים' המתפרנסים מ'כספי החלוקה' לבין מתיישיבי המושבות הראשונות הנקלעים למשברים כלכליים ונמצאים ביחסי תלות בעייתיים עם פקידי הברון רוטשילד. ישנם אמנם ניסיונות שונים ליישוב המוני של הארץ, אולם אלה אינם קוצרים הצלחות משמעותיות. בין כך ובין כך, נדמה כי נעצרה צמיחת הבית הלאומי.

זהו קו פרשת המים בתהליך התחייה: כוחות חדשים, הנראים ברובד הגלוי כמונעים על ידי תפיסות חילוניות, הולכים ותופסים את מרכז הבמה. בד בבד עם התהליכים שהוזכרו לעיל, צוברת תנועת ההשכלה תאוצה בעולם היהודי, ומביאה לתופעת חילון אדירה המשתלטת על התודעה הציבורית. הישיבות ננטשות, הבנים מפנים עורף למסורת האבות ומבוכה פושה בחברה היהודית. עקב פרשת דרייפוס בצרפת וגילויים נוספים של שנאת יהודים, מוקמת התנועה הציונית על ידי הרצל ומקורביו, יהודים מתבוללים ממערב אירופה, המאוכזבים מן האנטישמיות המודרנית. התנועה, המתפשטת ברחבי

העולם היהודי, מנהלת מגעים מדיניים במגמה להשיג רישיון לאוטונומיה יהודית בארץ ישראל והופכת את המודעות לבעיה היהודית ולפתרון הציוני לנחלת הכלל. במזרח אירופה מתארגנות קבוצות צעירים בעלי השקפות חילוניות-סוציאליסטיות קיצוניות, המגיעות לארץ בגל העלייה המכונה העלייה השנייה ומייסדות בה תשתיות למדינה שבדרך.

הכוחות החדשים בעולם היהודי, בעלי התודעה החילונית, המכריזים בגלוי על רצונם לכוון 'הודי חדש' המנוכר למסורת 'הגלותית' – מעוררים חשש והתנגדות עזה בקרב היהדות התורנית בארץ ובחו"ל (דבר המרחיק את היהדות הדתית, למעט קבוצות מיעוט כדוגמת ה'מזרחי', אף מן המפעל הציוני). השבר ההולך ומעמיק בין 'האבות' – שומרי המסורת בעלי המשנה הרוחנית, ובין 'הבנים' – הכוחות החילוניים בעלי עוצמות החיים, נדמה כבלתי ניתן לגישור.

בנקודה זו מפציעה שמשו של מאמר "הדור". בשנת ה'תרס"ד, בעיצומם של שנות העלייה השנייה, עולה הרב קוק לארץ (בתאריך משמעותי כשלעצמו: כ"ח באייר) ומתמנה לרבה של יפו והמושבות. בשנת ה'תרס"ו, שנתיים לאחר מכן (שוב בכ"ח באייר), מפרסם הרב קוק את ספרו – עקבי הצאן, ובתוכו מאמר "הדור", המכיל את הכרזת היסוד במשנת הגאולה: "פְּנִסַת יִשְׂרָאֵל הַתְּנַעֲרָה לַתְּחִיָּה בִּיחֹשׁ לַהֲרֹצוֹן שֶׁל הַדּוֹר הַצַּעִיר" (להלן עמ' 179). זוהי קביעה חד משמעית כי דור זה,² אשר בו מתחילה האומה לשוב אל ארצה, הנראה על פי מעשיו כה רחוק מתורה ומצוות ושעל פניו הנו מנוכר לכל מִמַּד שֶׁל קוֹדֶשׁ, הוא הוא דור ראשית צמיחת הגאולה. זוהי אבחנה

2 במונח 'דור' אין כוונתו של הרב קוק לפרק זמן של שלושים עד ארבעים שנים, אלא לחטיבה של מספר דורות המאופיינים במהות אחת. ראה עקבי הצאן (עמ' קמב): "ואם יזדמן איזה דור או דורות שכל מושגיהם הכלליים נתעלו והתפתחו..." (ההדגשות הן משל המבאר). כיוון שאנו עוסקים כאן בתהליכים פנימיים, קשה לסמן תאריך מדויק בו מתחיל העידן שעליו מדבר מאמר "הדור", אולם ניתן לומר כי הניצנים הראשונים מתבלטים ב"תנועה המחשבתית הכוללת, שמצאה מקום במוחם של הכוחות הפועלים", אשר היא "הסיבה הפנימית שמסבבת כל אלה" (ראה להלן עמ' 97). כלומר עם הופעתה של תנועת ההשכלה המודרנית באנושות בכלל ובעם ישראל בפרט.

בדבר נשמות חדשות המופיעות בעולם היהודי,³ הבנה מעמיקה כי נטישתם של בני הדורות האחרונים את מסורת אבותיהם אינה תוצר של קטנות אישיותית, אלא אדרבה, פועל יוצא של גדלות נשמתית המתבטאת בתביעה נפשית לעוצמות חיים אדירות, אשר עולם התורה (כפי שהוא מוצג להם) אינו עונה עליהן במלואן. גדלות זו היא העומדת מאחורי הקמת המפעל הציוני ובניין הבית הלאומי בארץ כולל כל כוחות החיים הנתבעים על ידי בני הדור: המדע, המוסר, גבורת החיים וכדומה. כוחות חיים אלו אשר אנו קרואים לרוממם מצביעו החילוני אל הקודש, הנם תחילת התגשמותם של חזון הנביאים וכיסופי האומה מדורי דורות.

מתוך הכרעה היסטורית זו מעוצבים החיים הציבוריים במדינת ישראל כיום.

3 בניגוד לדעה הרווחת, מאמר "הדור" איננו עוסק דווקא בחלוצים וביושבי ארץ ישראל (למעשה, ישנו רק משפט אחד במאמר המתייחס ישירות להתעוררות הלאומית הצייונית: "אבל זהו דבר מוחש וגלוי לעיניים כי... האהבה הלאומית הטהורה ברשפיה רשפי אש נתרבה ונתעלה בלב הדור הצעיר" – ראה להלן עמ' 193). מאמר "הדור" מדבר על אודות ההתעוררות הנשמתית בעולם היהודי בכללותו, אשר התבטאה בכוחות חיים רבים, ששורש כולם הוא התעוררותה של האומה לחיים ריבוניים בארץ ישראל.

יש להעיר כאן הערה נוספת הנצרכת להבנת המאמר כולו: הרב קוק מתייחס במאמר "הדור" למציאות המתחדשת באומה הישראלית בדורות האחרונים. מובן כי מתוך התעוררותו לתחייה של עם ישראל המשמש כ"לב באיברים" לעולם כולו (כוזרי ב, לו), חלק מאותן התופעות, לעיתים בלבוש שונה, מתגלות אף באומות העולם. הדבר בא לידי ביטוי, למשל, בעליית כוחן של תנועות תרבותיות כלל אנושיות אשר עיצבו את העידן המודרני. ראה למשל אורות הקודש ב, עמ' תקלח-תקלט: "שלושה הנם השינויים העיקריים שבאו במהלך הציור האנושי בזמן החדש... האחד – השינוי במהלך המחשבה החברתית, השני – במהלך המחשבה הקוסמולוגית, השלישי – במהלך המחשבה ההתפתחותית". עם זאת, כיוון שמאמר "הדור" אינו מתייחס ישירות למתרחש בתרבות הכלל-אנושית, לא יצוינו המקבילות האוניברסליות לשינויים שעברו על עם ישראל גם במהלך הביאור של ספר זה (למעט התעוררותה של "התנועה המחשבתית הכוללת" העולמית, להלן עמ' 97 הזוכה להתייחסות ישירה במאמר). מלבד זאת, שלא כבאומה הישראלית, באומות העולם מתגלים הדברים מתוך סיבוך מהותי. ראה למשל אורות הקודש ב, עמ' תקמד-תקמו, שם מצביע הרב קוק על הדיאלקטיקה הקיימת בתנועות הרוח העולמיות החדשות: "אבל בתוך הרצון (העולמי) העכשווי כמה סיגים עדיין יש בו... הפצים גם אלה הסיגים לזכות בחופש, וחופשם יחריב את העולם ויזהם אותו". זהו אפוא נושא המצריך התייחסות רחבה כשלעצמו ואינו מעניינו של מאמר "הדור".

העלייה השנייה וגלי העליות שאחריה, הם שעיצבו למעשה את פני היישוב היהודי בארץ ישראל מני אז ועד ימינו. המערכות הלאומיות בצביון החילוני העכשווי: הביטחון, הכלכלה, הממשל, סדרי המשפט וכדומה – כולן פועל יוצא של תשתיות שהוקמו על ידיהם. יכולתנו להשתתף במערכות החיים כולן, למרות צביון החילוני, היא פועל יוצא של מאמר זה, שנכתב לפני כמאה שנה. לולי פסיקתו הרוחנית של הרב קוק, לא ברור מה היו פניה של תנועת 'הציונות הדתית', אם בכלל. 'תורת ארץ ישראל' בכללותה ומשנת הרב קוק בפרט הנן רחבות מני ים ודורשות העמקה עד אין קץ, אולם הלימוד והדיוק במאמר "הדור" מקנים את הבסיס שעליו מכוונת השקפת עולמנו.

ב. תורת ארץ ישראל

כאמור, מאמר "הדור" פורסם בשנת ה'תרס"ו והיה מן הפרסומים הראשונים של הרב קוק בארץ ישראל. המאמר הנו אחד מתוך שבעה מאמרים שכונסו בספר 'עקבי הצאן' שעליו כתב הרב צבי יהודה: "לא תקרא בו, כי אם תלמוד בו בעיון ועמוק בכבוד ראש, כי השטחיות משחיתה הרבה מאוד את הכוונה בדברי חכמה עמוקה" (צמח צבי, אגרת א).⁴ בספר עצמו, שעניינו הדרכה ציבורית לכלל האומה,⁵ ניתן מענה רוחני לכל חלקי הציבור הישראלי.

4 בהוצאה הראשונה הופיע 'עקבי הצאן' כספר בפני עצמו, אולם במהדורות הבאות נכרך יחד עם הספר 'אדר היקר' (ספר ביגרפיה עיוני, במתכונת ייחודית, על חייו של האדר"ת – רבי אליהו דוד רבינוביץ תאומים, חותנו של הרב קוק) שנכתב אף הוא ביפו באותה תקופה.

5 ומכאן שמו 'עקבי הצאן' – הנהגת עם ישראל ('הצאן') בימי עקבתא דמשיחא (דור 'העקב'), ככתוב במכתם שנרשם בראש הספר: "אם לא תדעי לך היפה בנשים, צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך על משכנות הרועים" (שיר השירים א, ח), 'צאי לך בעקבי הצאן' – מלמד שהראה לו הקדוש ברוך למושה כל פרנסי ישראל עד הדור האחרון, עד העקב" (על פי ילקוט שמעוני, שיר השירים רמז תתקפב; ועיין שם פנחס, רמז תשעו; ספרי במדבר, קלט).

חמישה מאמרים הופנו כלפי אנשי היישוב הישן: "הדור" – המכיל דיאגנוזה נפשית של דורנו, דור ראשית צמיחת הגאולה; "העונג והשמחה" – הדן בצורך החיוני בתחושת הזדהות עם התכנים הרוחניים; "הפחד" – שנכתב נגד הרתיעה מן העיסוק במחשבה אמונית ורוחנית; "המחשבות" – שנועד לקבוע סדר במערכות הרוחניות; ו"דרישת ד'" – הדן במחויבות ללימוד אמונה בדורנו. שני מאמרים נוספים בספר הופנו כלפי אנשי היישוב החדש: "דעת אלוהים" – שעניינו היחס לסדרי התגלות האלוהות; ו"עבודת אלוהים" – המהווה יישום של המאמר 'דעת אלוהים' באוריינטציה מעשית (על פי צמח צבי, שם).

לא בכדי נכתב מאמר "הדור" דווקא אחרי עליית הרב קוק ארצה. המאמר, המנתח את שאיפותיו הפנימיות של דור הגאולה, הולך ומברר עבורנו מהי 'תורת ארץ ישראל'. המונח 'תורת ארץ ישראל' איננו תיאור גיאוגרפי גרידא, אלא בעיקרו הנו תיאור עמדה נפשית שונה המתחדשת בדור האחרון, בד בבד עם השיבה לארץ, במבטה של האומה על המציאות.

בתמצית, 'תורת ארץ ישראל' הנה 'תורה הדואגת בעד הכלל, בעד האומה, בעד נשמתה ורוחה, בעד גופה ונפשה, בעד ההווה של כולה, ובעד העתיד של כולה' (מילון הראיה, ערך 'תורת ארץ ישראל'). כלומר, זוהי משנה רוחנית הנותנת מענה לכלל כוחות החיים – הרוחניים והחומרניים, הפרטיים והלאומיים (ולכן מתפתחת בעיקר במקום הממשות הלאומית: בארץ ישראל). 'תורת חוץ לארץ', לעומת זאת, הנה 'התורה הדואגת בעד הנפש הפרטית' (שם, ערך 'תורת חוץ לארץ'), כלומר משנה רוחנית אשר בהתאם לאופי חייה של האומה בחוץ לארץ, מתמקדת בפרט ומקיפה אך חלק מצומצם מכלל נטיות החיים.

במאמר "הדור" מלמד אותנו הרב קוק, כי הדור הזה, בניגוד לדורות קודמים שחיו בגלות, אינו מוצא את סיפוקו ב'תורת חוץ לארץ' – תורה המצטמצמת לצרכיו של הפרט ותו לא, אלא תובע את הגודל של 'תורת ארץ ישראל' – משנה רוחנית שתקיף בתפיסה אחדותית אחת את החיים בכללותם: כלל ופרט, חומר ורוח, קודש וחול. זאת ועוד, כאשר ה'אבות' – שומרי המסורת הדתית, מקבעים את התורה בצורתה ה'גלותית-פרטית', הדבר מחולל מרד

וכפירה בקרב ה'בנים' – הצעירים בעלי כוחות החיים המתעוררים באומה בעת קץ בד בבד עם השיבה לארץ. על כן, איחוי הקרע בין חלקי האומה והשבת בניה התועים אל מסורתה, יתאפשרו בעיקר על ידי שינוי התודעה הנובע מלימודה והפצתה של 'תורת ארץ ישראל'.

מתוך כל זאת מובן, כי הספר 'עקבי הצאן' בכללותו ומאמר "הדור" בפרט משמשים מבחינות מסוימות כנקודת המעבר בין 'תורת חוץ לארץ' ל'תורת ארץ ישראל' במשנת הרב קוק.⁶ לדוגמא, ניתן להבחין בשוני בין סגנון כתיבתו של הרב קוק בחוץ לארץ לבין סגנון כתיבתו בארץ ישראל: ביצירתו של הרב קוק בחוץ לארץ מצוי יותר סגנון כתיבה דרשני-פלפלני, התואם חידוש רעיונות אמוניים נקודתיים. לעומת זאת, סגנון הכתיבה ההולך ומתגבש ממאמר "הדור" ואילך נושא אופי השראתי-שירי, המאפשר פריסת תובנות אמוניות כלליות רחבות היקף.⁷

ג. מיהו 'הדור'?

מאמר "הדור", כשמו כן הוא, פורס לפנינו דיאגנוזה נפשית של 'הדור' "למען נוכל לצאת לעזרתו" (להלן עמ' 63). השאלה העולה מאליה היא, למי מתכוון הרב קוק באומרו 'הדור'? אם נבין את המונח כפשוטו, קרי בתור התודעה הגלויה ודפוסי ההתנהגות הרווחים של העם היהודי באותה העת, עשויה להתעורר בנו תמיהה: הרב קוק מאבחן את דורו כדור בו 'הכוח המדעי

6 הרב צבי יהודה ציין בעל פה בשיעוריו כי למרות שהספרים 'אדר היקר' ו'עקבי הצאן' נכרכו יחדיו, הרי 'עקבי הצאן' שייך ל'תורת ארץ ישראל' של משנת הרב קוק, ואילו אדר היקר שייך עדיין ל'תורת חוץ לארץ' (מפי מו"ר הרב יוסף קלנר).

7 קיים הבדל אף בין הדגשים הרעיוניים השונים בתכני כתיבתו של הרב קוק בחוץ לארץ לבין התכנים שנכתבו בארץ ישראל, אולם זהו נושא מורכב הדורש הרחבה רבה אשר איננה מעניינה של הקדמה זו. ניתן לראות דוגמא מייצגת במילון הראיה ביחס למושג 'לאומיות' במשנתו של הרב קוק (נספחות, מדור מחקרים, ערך 'לאומיות'), שאופן הסברתו מתגבש בהתאם ליכולת הקליטה של הציבור הרחב בארץ ישראל לעומת יכולתו של הציבור בחוץ לארץ.

והאידיאלי פורץ ועולה" (להלן עמ' 67) ו"רגשי החסד, היושר והמשפט עולים ומתגברים" (שם), ובאופן כללי כ"דור בעל רוח גדול" (להלן עמ' 133), דבר המעיד כי "כנסת ישראל התנערה לתחיה" (להלן עמ' 179), דהיינו זהו זמן ראשית צמיחת הגאולה. אבחנה זו מעוררת מיד את השאלה: האם אף כיום, כמאה שנה לאחר כתיבת המאמר, כאשר במבט ראשון נראה כי הקו התרבותי המנחה בהכרה ובהתנהגות היומיומית הנו קו של רדידות מחשבתית, פרטיות וחומרנות – האם במצב זה הדברים עדיין תקפים? תמיהה זו חוזרת לעיתים קרובות בניסוח: 'האם מאמר הדור רלוונטי לדורנו?'⁸

שאלה זו מחייבת אותנו לנסות ולדייק אף יותר במושג 'הדור' המוזכר במאמר:

יש הסוברים כי כאשר משתמש הרב קוק במונח 'הדור' כוונתו לתודעותיהם ומעשיהם של המון העם בתקופתו. כלומר, הציבור הרחב באותה עת היה בעל הכרה אידיאליסטית שהשתקפה גם בדפוסי התנהגות מקובלים: מסירות נפש למען בניין הארץ, הצטרפות לתנועות סוציאליסטיות שונות ותופעות נוספות המעידות על 'רוח גדולה' והמזהות את דורנו כדור ראשית צמיחת הגאולה. הסבר זה, מעבר לספק באמינותו ההיסטורית⁹, אף עומד

8 שאלה זו, אף שנדמה כי היא נדושה מעט, הנה משמעותית מאוד. אם נגיע למסקנה כי מאמר "הדור" אינו משקף את המציאות בדורנו ודורנו איננו דור הגאולה, הרי אף הדרכותיו של הרב קוק כלפי הדור אינן תקפות, וכתוצאה מכך יחסנו אל המפעל הציוני ואל האישים הפועלים בתוכו ישתנה מן הקצה אל הקצה. וראה במאמרו של הרב צב"י טאו "דור ודור אמונתו" (לאמונת עתנו א, עמ' קמא-קסג, מובא כנספח בסוף הספר), כמה וכמה גישות בעלות השלכות מרחיקות לכת המהוות במידה מסוימת מיפוי של הפלגים השונים בציונות הדתית כיום. גישות אלו נובעות כולן מן העמדות השונות כלפי הרלוונטיות של מאמר "הדור" לדורנו.

9 על פי מחקרים היסטוריים, קבוצת העולים הידועה כ'חלוצי העלייה השנייה', שנשאר בארץ לאחר גל העלייה הראשון, היתה מצומצמת בהיקפה ומנתה לפי הערכות שונות לא יותר מאלפיים איש (אשר גם מתוכם פנו רבים להתיישבות עירונית ו'לא חלוצית'). אף בחברה היהודית שנותרה בחוץ לארץ, לא הצטיין הרוב המכריע שלה באידיאליסטיות לאומית או סוציאליסטית יתרה. לדוגמא, בתקופת העלייה הראשונה והשנייה היגרו כשניים וחצי מיליון יהודים לארצות הברית במטרה מוצהרת של חיפוש חיים נוחים יותר מאשר באירופה (ראה הרחבה בקובץ: העלייה השנייה - מחקרים, עמ' 38-60, 282-294).

בסתירה לדבריו של הרב קוק עצמו: "ההמון הרב אמנם הוא נמשך אל הזרם על ידי התגעשות של מהומה, על ידי הסמיכה על איזה אבטוריטיטים (מנהיגים סמכותיים) שלו ועל ידי קלות הדעת..." (עמ' 97). כלומר, לפי דבריו, הציבור הרחב בזמנו פעל באופן שבו פעל מתוך סחף תרבותי כזה או אחר, ולא דווקא מתוך הכרה, מודעות וגדלות רוח.

על כן, ישנם הטוענים כי באומרו 'הדור' מתייחס הרב קוק להכרותיהם ולפעולותיהם של **יחידים מסוימים** באותו דור. בצינו את גדלותו הנפשית של 'הדור' הוא מתכוון לקבוצה קטנה ואיכותית של מנהיגי-ציבור, הוגי דעות וסופרים, אשר הונעו מתוך הכרה ותחושת שליחות וקבעו את הטון החלוצי בתרבות דאז. אולם למרות שהסבר הזה מצביע על נתון נכון מבחינה עובדתית, קשה להניח שהוא משמש כגורם בלעדי להכרזתו של הרב קוק על דורו כ'גדול', במיוחד לאור דבריו בהמשך המאמר (להלן עמ' 146), לפיהם ההמון שגשפל "עד לחמלה" בכל "הקטנות והקינטוריות הנמצאות בתחתית החיים... הוריד אליו גם את סופריו וגדוליו". ובמקום אחר (אורות, אורות התחיה יט) הוא מוסיף: "ואפילו החכם והסופר שבו (בהמון הרחב) סוף סוף המוני הוא, ארצי ומעשי, בכל מעיינו לחיי הזמן והעולם". כלומר, אף באנשי הרוח של דורו מזהה הרב קוק קטנות רוחנית מבחינת תודעותיהם ומעשיהם בפועל.

לאיזה 'דור', אם כן, מתייחס הרב קוק בכותבו 'דור גדול'?

מאמר "הדור" אינו מתייחס לדפוס ההתנהגות החיצוניים או להכרה הגלויה, לא של היחידים ולא של ההמון הרחב באותה תקופה, אלא **לשאיפות ולתכונות נפשיות המתחילות להתבלט בעת הזאת יותר מאשר בדורות קודמים, ומעידות על גודל נשמותיהם של בני הדור**. (חשוב לציין, כי אין פירוש הדבר שהשאיפות והתכונות הללו ניכרות בפועל בכל פרט ופרט מבני הדור, כיוון שמאמר "הדור" אינו דן כלל באישי הדור מצד אישיותם הפרטית. הכוונה היא לשאיפה הכללית של החברה, המניעה את התרבות. אף על פי כן, ייתכן ששאיפה זו נותנת את אותותיה, פה ושם, באישיותם הפרטית של היחידים מעצבי התרבות או אף של ההמון).

נרחיב מעט את הדברים: בניגוד לתפיסות רווחות, מאמר "הדור" אינו מאמר

העוסק בניתוח סוציולוגי של החברה היהודית בתקופה נתונה. יש הסוברים כי הרב קוק הבחין אמנם בתופעות חברתיות אלו ואחרות בדורו ומתוך ההתבוננות בהן הסיק כי דור זה הנו דור ראשית צמיחת גאולתנו ו"דור נפלא" (עמ' 63), אולם בזמננו, כאשר איננו מבחינים באותן תופעות, הוכח למפרע כי טעות היתה בידו. סברה זו, מעבר לכך שהיא מייחסת לרב קוק מעמד של סוציולוג ותו לא, נסתרת מיניה וביה מתוך דבריו במאמר עצמו: פעם אחר פעם הוא מדגיש כי מהפך הגלוי אין גדלותו של הדור ניכרת: "בפועל עוד לא הוציא שום דבר למעשהו דורנו הנרעש" (עמ' 120), "דור שבכוח יש לו רב, ובפועל לא כלום" (עמ' 133), "שום דבר לא יצא אמנם אל הפועל" (עמ' 185), "אף על פי שאין לו (לדור) עדיין בפועל מאומה" (עמ' 193) וכן הלאה.

אף במקומות אחרים בכתביו, בדברו על המתחולל באומה הישראלית בדורות אלו, עיקר הדגש הוא על המתרחש בפנימיות החיים ולא דווקא על התופעות הנראות לעין: "אופיה של הגאולה הבאה לפנינו, שראשית צעדיה הננו חשים ומרגישים, הוא בתוכיותה של כנסת ישראל" (אורות, אורות התחיה לב), "ובתוך החיים הגלויים הנעשים לעינינו... בתוך תוכם מסתתרת שכינת אל חי" (שם, זרעונים, מעשי יצירה), "ועל דבר הארת הגאולה: אין הרעיון סובב על המעמד המעשי, כי אם על ההזרחה הנשמית" (אגרות הראיה ד, עמ' סב) וכדומה.

יוצא אפוא, כי ההנחה לפיה מאמר "הדור" מאבחן את גדלות ההכרה ואת פעולותיו הגלויות של 'הדור' כסימנים להיותו דור התנוצצות הגאולה – אשר הובילה להסתפקות בדבר הרלוונטיות של הדברים כיום – היא הנחה מוטעית. הרב קוק אינו פוסק את דברו ביחס לגדלותו של הדור מתוך התרשמותו מגודל המעשים או מהאידיאולוגיות שרווחו באותה תקופה. להפך, לעיתים הוא מזהה את כוחותיהם של בני דורו דווקא כ"כוחות פעוטים", את מפעלם בארץ ישראל כ"סוכה דלה מלאה מסכנות רוחנית וחומרית" ואת רעיונותיהם כ"רעיונות עמומים, הרהורי לב מלאים מחשכים וקצפי יאוש, ומודלחים בדלח של כפירה ונטית רשע" (אורות, זרעונים, מעשי יצירה). אף על פי כן, הקביעה כי דור זה הנו "בעל רוח גדול" ש"בתוך תוכם" של תודעותיהם ומעשיהם הבעייתיים של בניו "מסתתרת שכינת אל חי"

(שם) – עומדת בעינה.

ההסבר לדבריו אלה של הרב קוק הוא כזה: הגדרתו את דורו כדור בעל נשמות גבוהות אשר בו התנערה האומה לתחייה איננה רק פועל יוצא של התבוננותו בהכרותיהם ובמעשיהם החלוציים, האידיאליסטיים והלאומיים של בני הדור, אלא היא בעיקר נובעת מן הזיהוי של תביעותיהם ויכולותיהם הנפשיות. הרב קוק מזהה בדור תביעות ויכולות המעידות על הפוטנציאל הנשמתי הגנוז בו והמתעורר כעת לתחייה.¹⁰

בביטוי 'גדולת הדור', מתייחס הרב קוק לעצם קיומה של תביעה נפשית בקרב התרבות העכשווית לכוחות חיים 'גדולים' (ללא קשר לשאלה אם תוצאותיה מובילות את בני הדור לכיוון חיובי אם לאו). תביעה זו הנה רק אחת מן האינדיקציות שמזהה הרב קוק לפוטנציאל הנשמתי הגדול ההולך ויוצא אל הפועל בדורות האחרונים בעם ישראל.¹¹ הרב קוק מזהה את 'עידן ביסוס העולם' המוזכר בסתרי תורה כביטוי להתנוצצות הגאולה – במדרגתה הנפשית של החברה הישראלית בעת הזו.¹² בדור זה ניכר כי

10 המושג 'נשמה', משמעותו המקור הפנימי-עליון, המופשט ללא גבולות. נשמה זו יוצאת מן הכוח אל הפועל ומופיעה במציאות על ידי 'נפש', כלומר על ידי הצד הרוחני התחתון של הנשמה, הפונה אל עבר הגוף ומתבטא ברצונות, בתכונות, במידות וכדומה. הביטוי 'הפוטנציאל הנשמתי הגנוז המתעורר לתחייה', משמעותו: הממד הפנימי (אשר קיים תמיד ברובד מופשט), היוצא עתה מן הכוח אל הפועל, ההולך ומופיע בממשות הארצית על ידי התביעה הנפשית.

11 ישנן ראיות נוספות לפוטנציאל הנשמתי המתעורר בעם ישראל בעת זו: מלחמות הרוח גורל המסבבות עולם חדש שבמרכזו שיבת האומה הישראלית לארצה; בירור חוסר האפשרות של חיים יהודיים בחוץ לארץ; פריחתה החקלאית של ארץ ישראל; הקמתה של מדינת ישראל וחידוש הריבונות היהודית בארץ; וכן הלאה – ראה להלן פסקה י. אולם, מבין כל הראיות הללו, מאמר ה"דור" עוסק בביטוי המרכזי ביותר לפוטנציאל הגנוז בדור והוא התעוררות הרצון הכללי לכוחות חיים באומה.

12 ראה אגרות הראיה (א, עמ' שסט-שע): "...וידידי שאל על דבר טעם דבר זה. הנה אהובי, אלה הם מהעניינים העומדים ברומו של עולם ומקורם קודש ברזי תורה. ולאהבת ידידי ארמוז לו בקצרה: כלל גדול הוא, שאף על פי שהעולם יורד תמיד בירידה אחר ירידה, מכל מקום אין זה כי אם מצד החיצוניות שלו... אבל מצד הפנימיות, דהיינו כוח הכלל של כללות קדושת האומה כנסת ישראל, כל דור ודור מוסיף על הדורות הראשונים... על כן הם מתעוררים לכמה מחשבות של יושר וצדק... וזהו סוד 'עני ורוכב על החמור'

"הכוחות נתעוררו בתעורה נפלאה ומתמהת" (עמ' 179): מתוך התעוררותה של הנשמה הישראלית בעת קץ, כוחות נפש אשר היו 'רדומים' עד כה – ביניהם כוחות מוסר, מדע, אידיאליסטיות וגבורה – הולכים ותופסים מקום נרחב יותר ויותר ברצונות ובתכונות הנפש הקולקטיביים של בני הדורות הללו (לאו דווקא ברצונותיו ובתכונותיו של כל פרט אלא באווירה התרבותית הכללית).¹³ עוצמות חיים וכישורים אשר היו אצורים עד כה בכוח בלבד, יוצאים עתה אל הפועל ומעצבים את את התרבות החברתית הישראלית. עוצמות אלו הן שמעידות על דורנו שהוא דור ראשית צמיחת הגאולה.¹⁴

במאמר "דעת אלוהים" (עקבי הצאן, עמ' קלט) מופיע אותו רעיון בניסוח אחר: "עכשיו בעקבא דמשיחא, לעת ההתגלות של האפשרות להאידיאלים הַנְּשָׂאִים הכלליים להגלות", נטיית הקטנות "מסתלקת מן הנפש הכללית".¹⁵ דהיינו, השאיפה התרבותית של הדור ורצונו הנפשי הקולקטיבי מסתלקים

13 שאמרו בתיקוני זוהר (תיקון שתין) שהוא דרא דעקבא דמשיחא". מבחינה כרונולוגית, התהליך מתחיל מן הנשמה וממשיך אל הנפש. כלומר, שאיפותיהם ותכונותיהם הנפשיות של בני הדור הן פועל יוצא של נשמתם המתעוררת לתחייה ומתוך כך הן מופיעות בהם באופן לא בחירי, בעל כורחם. ראה בהמשך המאמר להלן: "הוא (הדור)... לא יוכל גם אם ירצה להיות כפוף ושחוח, נושא עול ונטל" (עמ' 120), "ודור בעל רוח גדול חפץ ומוכרח לחפץ, בכל מקום שהוא פונה לשמע דברים גדולים" (עמ' 133) וכדומה.

14 משמעות המושג 'גאולה' היא: הוצאת "הרוח הפנימי... ממחבואו" (אורות הקודש ג, עמ' קלח), כלומר תהליך הוצאת כוחות החיים הפנימיים של המציאות מן הכוח אל הפועל. כעין זה נכתב בעין איה (ברכות ב, עמ' 317): "...על כן בעקבא דמשיחא, שאז יתעוררו כוחות רבים בישראל להיות מוכנים להתנער ולאור באור חיים, באור ד', בזיו החכמה האלוהית ואור פני מלך חוטר מגזע ישי, בהתנער אור החיים טרם בא הדבר לתיקונו, חוצפא יסגא, והם חבלי משיח, שעל ידי ההתעוררות הדמיונית לחפש אור חדש שעוד לא נגלה להם, יאבדו רבים את דרכם במושגים של ציורי המוסר הרגילים" (וראה בהרחבה מילון הראיה, ערכים 'גאולה', 'עקבא דמשיחא'). ראוי להוסיף כי הדברים יתגלו, אם כי בצורה מסובכת יותר, באנושות כולה, כפי שהורחב בהערה 3 לעיל.

15 יש לשים לב כי מדובר כאן על "נפש", כלומר על רצון ותכונה ולא על מעשה או הכרה בפועל. כמו כן, נפש זו הנה "כללית" ולא "פרטית", כלומר אין מדובר בנפשו של כל יחיד ויחיד אלא בנפש התרבות בכללותה.

מנטיית הקטנות והופכים ל'גדולים' ולבעלי שאיפות 'גדולות'.¹⁶ אולם אין מדובר במציאות ערטילאית גרידא; השאיפות והרצונות הללו ניכרים לעיתים אף בממשות הגלויה: בהישגים מדעיים המגלים את הכוח השכלי המתגבר והולך, בנורמות מוסריות-חברתיות גבוהות המשקפות את הכוח הערכי המתעצם ותופעות תרבותיות נוספות המוזכרות במקומות אחרים בכתבי הרב קוק.¹⁷ ואולם, במאמר "הדור" הבא לאבחן, כאמור, את דורנו כדור ראשית צמיחת הגאולה, הדגש הוא על השלב הקודם לביטויים המעשיים, דהיינו על התביעות הנפשיות של התרבות העכשווית.

למה כוונתנו במילים 'התביעות הנפשיות של התרבות'?

בעוד שהמושג 'נשמה' מתייחס לממד הפנימי והסמוי מן עין של החיים, המושג 'נפש' מתייחס לצד התחתון של הנשמה, הפונה אל עבר הגוף ומתבטא בחיים: בשאיפות, ברצונות, בתכונות, במידות מוסריות וכדומה. התביעה הנפשית התרבותית הנה מציאות נפשית, המתווכת בין פנימיות

16 הרב צבי יהודה (נפש הראיה, עמ' קלח) מנסח זאת במילים אלו: "...ערך גדול הדור, אשר לעומת השפלות והקלקלה הרבה שיש בו בפרטיותו יש לו הגדלות המיוחדת מצד כללותו, שהוא המאוחר בגלות והקרוב לגאולה האמיתית". אף בפסיכולוגיה המודרנית יש אשר שמו ליבם להימצאותה של 'נפש כללית' בחברה: הפסיכולוג קרל גוסטב יונג, מכנה זאת 'הלא-מודע הקולקטיבי של התרבות' - מערך נפשי-פנימי הנבנה במהלך דורות רבים ונותן את רישומו בסופו של דבר באופן לא-מודע בתביעותיה התרבותיות של החברה וברבדים העמוקים של נפשות יחידה (ראה בספרו - הפסיכולוגיה של הלא מודע, עמ' 52-67).

17 ראה לדוגמא מאמרי הראיה (ב, עמ' 285-286): "עומדות הנה המושבות בארץ ישראל במצב של אבטונומיה בחייהן המיוחדים הציבוריים כשהם לעצמם. הכוח הרודה הוא רק הוועד של המושבה, ובעניינים מיוחדים זיקוק כוח תורה והוראה של הרבנות... כולם הנם אנשים מעולם המעשה החומרי כפי הערך הבינוני, לבד מיחידים מצוינים, וזה כמו קרוב לשלושים שנה שהן עומדות על תלן, והן במספר קרוב לשלושים קהילות, הרי זה מחוז גדול עברי... עלינו להודות שהנם עומדים במצב כל כך נעלה עד שראוי שנתפאר בהם לעיני כל העולם כולו. אותן העבירות החמורות, שההמון רגיל בהן בריבוי: גזילה, גניבה, רציחה וכדומה, אין נשמעות כלל, טהרת המשפחה באופן הגון, הדלתות יכולות להיות פתוחות בלילה באין כל פחד. האין זה נווה שלום? האין זה אהל ישרים? הוועד עוסק במשטרו, ולא יעלה על דעת לחשוך אותם האנשים הבינונים, המטופלים בדאגות החיים, בקבלת שוחד ורדיפת שלמונים, אפילו במידה מעטה".

החיים הנשמתיים ובין גילויים החיצוני של החיים. מחד גיסא היא שייכת לממד המופשט, ומאידך גיסא היא איננה אפלטונית ומנותקת מן המציאות אלא רישומה ניכר בחיים: בניסוחיהם של מנהיגי החברה, בחזונו של האידיאולוגיות הרווחות המעצבות את התודעה הקולקטיבית באותה עת, בסגנון השיח התרבותי בספרות, בעולם האקדמי וכדומה (ובסופו של דבר, תטביע את רישומה באופן זה או אחר אף בהכרותיהם ובמעשיהם של בני הדור). בדורות אלו, מלמדנו הרב קוק, ניתן להבחין כי מכל פינה בתרבות עולה כעת תביעה חברתית-כללית לכוחות חיים 'גדולים'. יוצא אפוא, כי 'התביעות הנפשיות של התרבות' הן השאיפות המנחות והמעצבות את האווירה הציבורית הרחבה¹⁸ והמוציאות מן הכוח אל הפועל את הגנוז בנשמת הדור.¹⁹ **התכנים ודפוסי ההתנהגות המבוטאים על ידן הם לעיתים מעוותים ומלאי סיבוכים, אולם עצם מציאותה של תביעה נפשית-תרבותית לכוחות חיים מעין אלו משקפת איכות נשמתיית המתעוררת בדור.**

כדי להדגים את הדברים נביא בקצרה כמה מן השאיפות שמציין הרב קוק

18 מכיוון ששאיפה זו הנה תרבותית-כללית, היא מופיעה על פי רוב בשלב הראשון **ברצונותיהם** של היחידים מעצבי התרבות (המעטים מבחינת הכמות אך מרובים מבחינת האיכות הנפשית) וכן בחלק מסוים של הציבור. ייתכן שיהיו בציבור כאלה (לעיתים רובה הגדול של החברה) אשר לא יהיו שותפים לשאיפה אפילו ברמה הרצונית, אך למרות זאת היא זו המעצבת את התרבות הכללית, ובסופו של דבר תטביע את חותמה אף בחייהם של יתר בני הדור.

19 זוהי אף התשובה לשאלה מניין לנו כי הפוטנציאל הנשמתי של האומה התעורר דווקא בדורות אלו, בהתחשב בכך שהמתרחש בתוככי 'נשמת האומה' נסתר מן העין. יש להבין מן הדברים כי בניגוד ל'נשמת הדור', 'התביעה הנפשית של התרבות' ניתנת לזיהוי גם בהסתכלות חיצונית ומשמשת כאינדיקציה מובהקת לפוטנציאל הפנימי המפעם בדור ויוצא אל הפועל. כדברי הרב קוק: "אבל זה הוא דבר מוחש וגלוי לעיניים, כי אור הצדק הפנימי, היושר הכללי... נתרבה ונתעלה בלב הדור הצעיר, במעולה שבו" (להלן עמ' 193). לכן, כאשר נקבע במאמר כי "כנסת ישראל התנערה לתחיה" (להלן, עמ' 179), קרי נשמת האומה יוצאת מן הכוח אל הפועל, וזוהי עת ראשית צמיחת הגאולה (ראה הערה 14 לעיל), נבין כי אין מדובר בקביעה שרירותית של הרב קוק, אלא - מעבר לידיעותיו השאובות מסתרי תורה - ניכר הדבר בעצם מציאותה של התביעה הנפשית הכללית של התרבות העכשווית לכוחות חיים גדולים (ללא קשר לתוכנם), כוחות חיים אשר לא נתבעו עד כה: "כנסת ישראל התנערה לתחיה ביחש להרצון של הדור הצעיר".

(בביאור המאמר לקמן נפרט אותן בהרחבה אחת לאחת). לכל הדוגמאות הללו מכנה משותף: הן מאפיינות את תביעת הדור לניהול מערכת חיים בעלת איכות נפשית מרוממת יותר מבעבר.

הרב קוק מציין למשל כי "הכוח המדעי... פורץ ועולה" (עמ' 69). הוא אינו כותב כי הדור מחזיק בתפיסות מחשבתיות נכונות, אלא משתמש במונח "הכוח". דהיינו, עיקר ההתייחסות היא לכמיהה המתגברת לניהול חיים מתוך הכרה וביקורת, דבר המעיד על פוטנציאל שכלי אדיר היוצא מן הכוח אל הפועל במחשבת הדור. אם בדורות קדומים, בעת העתיקה או בימי הביניים, פעלו רוב האנשים את פעולותיהם מתוך דחפים רגשיים או מתוך ציות עיוור למלך, לאדון וכדומה, הרי שבעת החדשה מתגדל כוח החשיבה ומתגלה **תביעה תרבותית-כללית** לפעולה מתוך הכרה ועל סמך קריטריונים שכליים (ואף חייהם של הבורים שבדור מעוצבים על פי תביעה זו). להתגברות הכוח הביקורתי ניתן למצוא מספר דוגמאות בחיי הדור: כל אידיאולוגיה מתימרת להוכיח כי היא רציונאלית מחברתה; המדד להערכה חברתית ולקידום מקצועי מותנה ברמת ההשכלה; השיח החברתי השולט מתאמץ להיראות כבעל חזות שכלתנית, וכן הלאה. המחשבות והתכנים המתגבשים בתודעותיהם של בני הדור יכולים להיות "הרהורי לב מלאים מחשכים וקצפי יאוש, ומודלחים בדלח של כפירה ונטיית רשע" (אורות, זרעונים, מעשי יצירה), אולם **עצם השאיפה והתכונה הנפשית** של ביקורתיות ושל רציונאליות הקיים בתרבות – מעיד על האיכות הפוטנציאלית העומדת מאחוריה.

הרב קוק נותן דוגמה נוספת לשאיפות האופייניות לדורות אלו: הוא כותב כי בני התקופה מאסו בחיים של "פחדנות" ומעוניינים במשנה רוחנית מלאת "אומץ לב" (עמ' 97). הוא אינו כותב כי התרבות בדורו מלאה גבורה ומסירות נפש למען הכלל, אלא מצביע על כך שלעומת ימי הגלות, בהם היה האיש הישראלי חסר אמון בכוחותיו העצמיים, חושש מעשייה ומנקיטת עמדה עצמאית ונפעל על ידי כוחות חיצוניים שונים כגון דת, מעגל משפחתי, ממסד קהילתי וכדומה, ניתן להבחין כי בן הדורות האחרונים תובע לקחת את גורלו בידיו ולעצב את חייו באופן פעיל מתוך בחירה, יוזמה ולקחת

אחריות. הדבר מתבטא, דרך משל, בספרות המעלה על נס דמויות מופת שבולטות בהן תכונות אופי כמו פעלתנות או מנהיגות; בהערכה חברתית לבעלי יוזמה; בחוסר נכונות לקבלת סמכות; בדרישה פוליטית לחירות מחשבה וחופש פעולה; וכן הלאה. ייתכן אמנם ששאיפה זו תביא את החברה למצב של "מסכנות חומרית ורוחנית" (אורות, זרעונים, מעשי יצירה), אולם **עצם קיומה של שאיפה לפעולה מתוך לקיחת אחריות ואוטונומיה** הוא העיקר.

ניתן דוגמא אחרונה: במאמר נזכר כי "הכוח... האידיאלי פורץ ועולה" (עמ' 69). יושם לב, כי גם כאן הרב קוק אינו אומר דבר על נכונותם של אותם אידיאלים, אלא מתייחס ל"כוח האידיאלי". אמנם נכון שבתקופה המדוברת היו כמה ערכים לאומיים וחברתיים שהיו מתוקנים יותר מאשר בזמננו, אולם עיקר אבחנתו בדבר גדלותו של 'הדור' מתייחס ל**תביעה** העולה מן התרבות הישראלית בדורות האחרונים לנהל את חייה מתוך 'עקרונות' ומודעות עצמית. בניגוד לדורות קודמים, בהם החברה ורוב האנשים הפרטיים לא מצאו צורך להעניק הצדקה מוסרית או אידיאולוגית למעשיהם ונפעלו על ידי דחפים, הרי שבתרבות הנוכחית מנסה האדם לתת סדר כל שהוא במעשיו: שיטתיות, מבניות, או במילים אחרות כיוון ערכי-אידיאלי (לאו דווקא במשמעות של הטבה לכלל, אלא במובן של מציאת קו מנחה לחיים – דבר המעיד אף הוא על ניהול האישיות על ידי יסוד נפשי מרומם יותר מבעבר). ניתן להבחין בכך מתוך ניסיונותיהם של בני הדורות הללו לעשות 'אידיאליזציה' לפעולותיהם, תהיינה אשר תהיינה; בעידוד תרבותי לחיפוש אחר משמעות כלשהי לחיים; בדרישת החברה ממנהיגיה להצטייר כ'בעלי עקרונות'; וכדומה. התוכן של ערכים אלו לעיתים אינו אלא מס שפתיים או מחשבות ש"היו יכולות להמית גם עם חי, וקל וחומר שאין בהן כוח להחיות עם מת" (מאמרי הראיה ב, עמ' 299), אולם **השאיפה התרבותית לחיפוש עקרונות בחיים** (או אפילו עצם האילוץ החברתי להציג כך כלפי חוץ) – הנו אינדיקציה לגודל הנשמתי המסתתר בפנימיותה של השאיפה והיוצא באמצעותה אל הפועל.

מכאן מובן כי נטישתו של הדור את המסורת התורנית איננה תוצר של

קטנות אישיותית ויצריות גרידא, אלא היא נגרמת "מפני שעלה עד המקום, שלפי אותו הצביון שהורגל בו עד כה, שיביט על ידו על החוק והמשפט, על המסורת והאמונה בכלל... עד שנדמה לו שהכל הוא שפל הרבה מערכו" (להלן עמ' 67-68). כלומר, כאשר אין בנמצא משנה רוחנית מפותחת שיכולה לחשוף בפני בני הדור כיצד כוללת תורת ישראל את כל כוחות החיים הללו, נדמה להם כי מסורת ה'אבות' **במתכונתה העכשווית** איננה מסוגלת לתת מענה לתביעותיהם הנפשיות, מה שגורם לתהליך כפירה כלל-תרבותי. כלשון המשנה (סוטה ט, טו): "בעקבות משיחא חוצפא יסגא... חכמת סופרים תסרח, ויראי חטא יפאסו, והאמת תהא נעדרת, נערים פני זקנים ילבינו, זקנים יעמדו מפני קטנים, 'בן מנבל אב, בת קמה באמה, כלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו' (מיכה ז, ו), פני הדור כפני הכלב". ובלשונו של הרב קוק: "מפני שהציור של גדולת האור האלהי הוא גדול מאוד **בפנימיות הנשמות** של הדור האחרון של עקבא דמשיחא, במדה כזו שאין להם עדיין הסתגלות איך להנהיג את החיים הממשיים על פי גודל עליון כזה, מתוך כך באה הכפירה ואתה הדלדול הרוחני הדומה לחורבן שאנו רואים בדורנו" (אורות, אורות התחיה מז). ממילא, "דרך הרפואה" אינה להתעלם או להילחם כנגד עצם השאיפות הללו, הצודקות במהותן, אלא "רק להרבות כלים, הסברות ותוכניות, המועילים לסל דרכים בשביל הסתגלות מעשית על פי האורות היותר עליונות, ומטעם זה באה גם כן הדרישה הגדולה לחרות הרוח ואמוץ הגוף... שכל אלה ההכנות דרושות הן לתשובה השלמה, העומדת אחר כותלנו" (שם).

על פי כל האמור לעיל, יש לשלול את ההבנה לפיה זיהויו של הרב קוק את דורו כדור ראשית הגאולה נובע מכך שהוא רואה את החברה כבעלת השכלה עמוקה, כסוציאליסטית וכמלאת גבורה לאומית. אם היתה זו הפרשנות הנכונה לדבריו, הרי שבזמננו אנו, כאשר נדמית החברה כרדודה, כנהנתנית וכרופסת, היו הדברים האמורים בלתי רלוונטיים. אפילו אם מבחינות מסוימות הדורות הקודמים היו אמנם מתוקנים יותר, הרי שגם בהם היו

תופעות חמורות של כפירה,²⁰ בגידה לאומית²¹ ותפיסה חומרנית²² שכנגדן התבטא הרב קוק בחריפות. יש להבין כי זיהויו של הרב קוק את דורו כדור שבו מופיעה "הארת הגאולה" (אגרות הראיה ד, עמ' סב) נבע מהבחנתו בקיומן של שאיפות לכוחות חיים גדולים, העומדות ביסוד התרבות העכשווית, שאיפות ותכונות נפשיות שהנן פועל יוצא של פוטנציאל פנימי, הגנוז בנשמת בני הדור והיוצא כעת מן הכוח אל הפועל; מציאות הקיימת בדורנו אנו – ואף ביתר שאת.

אמנם, כדרכו של עולם, כיום מתראות השאיפות הללו בצורה שונה; בדור

20 ראה לדוגמא: "על דבר ענייני השליחה של המוסדות הנ"ל... דבר מפורסם הוא, שהמורים, בייחוד של הגמנסיה (הרצליה), בפרט מורה כתבי הקודש, נוטל הוא את נשמת היהדות מלב חניכיו, על ידי דעותיו הקיצוניות באדיקות נלעגה במבקרי כתבי הקודש היותר רעים. איני רוצה לגעל את עטי להציע את כל פרשת ההצעות השפלות על דבר ערך תורת הקודש והנביאים, המוצעות לפני צעירינו על ידי המורים המתעים הללו" (אגרות הראיה א, עמ' שיז).

21 ניתן לראות לדוגמא את מאמרו החריף של הרב קוק "גילוי דעת נגד הבגידה הלאומית" (מאמרי הראיה ב, עמ' 331), שנכתב כנגד קבוצת יהודים מתבוללים בבריטניה אשר ניסו למנוע את הכרזתה של הצהרת בלפור (מחשש שהדבר יעורר גלי אנטישמיות) והכריזו כי הזכות היהודית על ארץ ישראל הנה 'נגד הדת הישראלית': "בכוח הקדוש של שלמות היהדות אנחנו מוחים נגד כל הבוגדים, המוסרים ודוברי ריק מכל המינים. בכוח הקדוש של שלמות כל אומתנו, בגופה ובנשמתה, תובעים אנחנו את תביעותינו השלמות מאת כל חברינו ומאת כל האנושיות התרבותית... ומה תמוה הוא, שבעת הנפלאה הזאת, שיד ד' מתראית בה באופן כל כך נפלא בדברי ימי העולם ובדברי ימי עמנו, ימצאו אנשים בעלי מוחות מטומטמים ולבבות ערלים כאלה, שתהיה להם החוצפה להביע דברים בכדי להקטין ולפרר את השלמות היהודית הגדולה המקורית – בשעה שידיעתה כל כך נחוצה לכל מעמדנו ההיסטורי".

22 "כל התרבות הזמנית בנויה היא על יסוד כח המדמה... הולך ומשתכלל כח המדמה ועמו משתכללים המדעים המעשיים והניסיוניים, ועל פי עלייתו של כח המדמה ותפיסתו את החיים מסתלק האור השכלי, מפני שחושב הוא העולם כולו שכל האושר תלוי בפתוחו של כוח המדמה. וכה הולכים הענינים בהדרגה, עד ששרידי השכל שברוח החכמה החולונית גם הם הולכים ונעתיקים אל כח המדמה. המליצים והמספרים, הדרמתוריים וכל העוסקים באמנויות היפות נוטלים מקום בראש תרבות, והפילוסופיה פוסחת וצולעת ואין לה מעמד מפני שהשכל הנקי הולך ומסתלק. כפי סלוקו של השכל ורוח החכמה כן חוצפא יסגי וחכמת סופרים תסרח, יראי חטא ימאסו והאמת תהא נעדרת ופני הדור כפני כלב... ובעולם שולט רוח מגושם" (אורות, ישראל ותחיתו יז).

הקודם הופנה חלק נכבד מן היכולות השכליות למדעי הרוח ואילו בדורנו עיקר המאמץ המחשבתי מופנה כלפי מדעי הטבע והפיתוח הטכנולוגי. השאיפה ל'אומץ', כלומר הדרישה לעצמאות אישיותית, היתרגמה בעבר למסירות נפש למען הכלל ואילו במבוכי הזמן של ימינו היא מבוטאת בעיקרה בניהול מערכות מעשיות הדורשות יוזמה ופעלתנות למען התועלתנות הפרטית. תכונת ה'עקרוניות' מצאה אז את סיפוקה, לפחות אצל חלק מן הדור הצעיר, בהשתתפות בתנועות חברתיות שונות, ואילו בימינו היא מתועלת לעיסוק ב'זכויות הפרט' וב'דמוקרטיה'. אפילו את אורח החיים הנהנתני מצדיקים בשם עיקרון 'המימוש העצמי'. בין כך ובין כך, למרות השינויים הרבים, התביעה הנפשית והיכולות האישיותיות נותרו בעינן, והדברים יפורטו בהרחבה בביאור המאמר.

יתרה מזאת, הסיבה שבגינה השאיפות הללו מקבלות כיום בעיקר ביטויים שליליים איננה בשל דעיכתן של **תביעות** הגדלות של הדור. ניתן להבין זאת מכך שבמישורים אחרים של חיי בני הדור הם מגלים רצונות, עוצמות חיים ויכולות אינטלקטואליות-אישיותיות לא מבוטלות (ואף התרבות הפוסט-מודרנית, החותרת תחת שלטון התבונה והערכים המודרניים כולם, הנה למעשה תפיסה פרדוקסלית המשתמשת בסגנון ערכי, שכלי ואקטיבי כנגד גילויי אידיאליות, שכליות ואקטיביות). כלומר, הפוטנציאל המתעורר לא קהה, אלא אדרבה, התמוטטות השאיפות בלבושן הישן²³ ופנייתן לכיוון

23 מציאות זו נחזתה מראש על ידי הרב קוק (אגרות הראיה א, עמ' קפב-קפג): "...והיה הרמה המחומשת בהפקרות ודרכי הגויים, באין זכר לקדושת ישראל באמת, המחפה את חרסיה בסיגים של לאומיות מזויפת בגרגירים של היסטוריה ושל חבת שפה, המלבישה את החיים צורה ישראלית מבחוץ במקום שהפנים שלו הוא אינו יהודי, העומד להיות משחית ומפלצת, ולסוף גם כן לשנאת ישראל וארץ ישראל, כאשר כבר נוכחנו על פי הניסיון - (אם) היד הטמאה הזו תגבר, אז אין די באר את גודל האסון". כן ראה מאמרי הראיה (א, עמ' 234-235): "פושעי ישראל... נותצים הם מתחילה את הרוחניות החלוקה מעל החומריות וסותרת לה. בבקורת עזה הם מבקרים אותה ומראים את כל שקרה והפסדה... ואחרי שגמרו את עבודת הניצח של אליל הרוחניות, הם על כרחם באים לנתץ גם את אליל החומריות... החומריות כשהיא לעצמה נעשית לאה, מאין קורטוב של רוחניות אמתית, ואכולי ספק ונגועי שעמום אינם מוצאים דרך אחרת אלא אבוד עצמם לדעת. והספרות עוד באה ומוסיפה שמן על המוקד, כמעט מכל שיר ושיר,

הפרטי-נהנתני; הסתאבותן לכיוונים של חומרנות, אנטי לאומיות ושחיתות חברתית; ואפילו התפשטותן של תפיסות פוסט-מודרניות היוצאות באופן אבסורדי כנגד עצם תהליך החשיבה, היוזמה האנושית או הצורך באידיאלים – התמוטטות זו מעידה על כמיהה תרבותית גדולה אף יותר, אשר איננה מסתפקת באקסיומות שהנחיל הדור הקודם ותובעת משנה רוחנית מפותחת שתיתן מענה הולם – שכלי, אחראי וערכי – גם להנחות יסוד שהיו עד כה מובנות מאליהן.²⁴

החשיבה הביקורתית, למשל, מתוך תביעתה להרחיב את תחומה של הרוח האנושית אפילו אל מעבר לגבולות הרציונליזם – במידה שלא תיחשף למשנה תורנית גדולה – עלולה להגיע עד כדי ערעור על עצם השימוש בתבונה האנושית כמדד לאמת.²⁵ כך, דווקא השאיפה ל'עקרונות' אשר בעומקה מכוונת לערכים אלוהיים, נמצאת בועטת בערכים התרבותיים-אנושיים העכשוויים,²⁶ עושה 'אידיאליזציה' להפקרות המוסרית ומעלה על

מכל סיפור וציור בוקעת ועולה אנקת חלל... גם מקול המחרפים והמגדפים, החצופים ועזי הפנים, אתה שומע תרעומת של איוב – הסובל יסורים אין קץ ומרוב כעסו הוא נכון לרמוס, לטרוף ולהשחית את הכל".

24 ראה מאמרו של הרב צבי" טאו "דר ודר אמונתו" (לאמונת עתנו א, עמ' קמא-קסג, מובא כנספח בסוף הספר), המקביל תופעה תרבותית זו לתקופת ההתבררות בחיי האדם הפרטי. בתקופה זו, כחלק מתהליך גיבוש זהותו של הנער, מתעצמת בו התביעה הביקורתית-שכלית למתן דין וחשבון על מושגיו והתנהגותו בתקופת הילדות. אורח חייו הקודם, אשר התנהל עד כה בצורה אינסטינקטיבית, איננו יכול להימשך כתמול שלשום, מה שמביא לעיתים קרובות (כאשר אין סמכות בוגרת המכוונת אותו כראוי), למרידה בסמכות ובאידיאלים הקודמים בשלב הראשון, וליצירת זהות מגובשת ובוגרת יותר בשלב השני.

25 "החכמה יודעת רק לשאול, אבל לא להשיב. לחינם היא משקיעה עמל ויגיעה בתשובה, כי לא בכוחה הוא. האדם הוא סימן-שאלה גדול. כל תשובותיו אינן אלא שאלות. האנושיות בהתפתחותה לומדת יותר ויותר האיך לנסח את שאלותיה. במצב האחרון תעמוד השאלה הגדולה ביותר, ואז תבוא התשובה הגדולה ביותר: התגלות הנבואה, התשובה העליונה על כל השאלות. תשובת הקדוש ברוך הוא על שאלת האדם" (מועדי הראי"ה, עמ' קנו).

26 "אי אפשר למצוא מעמד מבוסס לרוח כי אם באוויר האלוהי. הידיעה, ההרגשה, הדמיון והחפץ והתנועות הפנימיות והחיצוניות שלהם, כולם מזיקים את בני האדם שיהיו אלוהיים דווקא. אז ימצאו את מילואם, את ייחושם השווה והמניח את הדעת. אם

נס את עיקרון הפאוס וה'אי-עקרוניות'²⁷. כוחות היוזמה וה'אומץ', אשר הכוח הפנימי המזין אותם הנו בניית קומת הקודש של המציאות, מתיישים מן ההתעסקות בקומת החול הלאומית-חברתית, ומפנים את מרצם לבניית מסגרות פרטיות מנוונות המעודדות חולשה לאומית.²⁸ וכן על זה הדרך בתביעות חיים אחרות.

כאשר אנשי התורה אינם מעמידים עולם רוחני חלופי (הן בעיון ובהסבר והן בעצם הדוגמא האישית המוצגת בחייהם) המספק את תביעות החיים המתגברות, מתחוללת קריסה תרבותית הממוטטת אף את הופעתן הראשונית (והחיובית לעיתים) של השאיפות הגדולות הללו. בסופו של התהליך, עלולה קריסה זו להתבטא גם במערכת הַפְּרוֹת נבובה של הציבור הרחב ובדפוסים חיים של יצירות גרידא. אותה דינמיקה תרבותית אשר מוטטה לפני כמאה שנה את יחס הדור כלפי המסורת התורנית, מפנה כעת את התנגדותה כלפי הלאומיות בפרט וכלפי המודרנה בכלל. אמנם המבט החודר מבחין כי

מעט פחות מגדולה זו יבקש לו האדם הרי הוא מיד טרוף כספינה המטורפת בים, גלים סוערים מתנגדים זה לזה ידריכוהו תמיד מנוחה, מגל אל גל יוטל ולא ידע שָׁלוֹ. אם יוכל לשקוע באיזה רפש עבה של גסות הרוח ועביות ההרגשה, יצלח לו למעט את אור-חיייו לאיזה משך זמן, עד שבקרבו ידמה שכבר מצא מנוח. אבל לא יארכו הימים, הרוח יחלץ ממסגרותיו והטירוף הקלעי יחל את פעולתו בכל תוקף" (אורות, זרעונים, צימאון לאל חי).

27 ראה את דברי הרב קוק ביחס לאנרכיזם המנפץ ערכים אנושיים הקודמים לו: "...האנרכיה היא נובעת מיסוד יותר נעלה מהסוציאליזם. איננה יסוד לתורה המעשית וקיומה, כי אם להדבקות האלוהית, העליונה מכל מעשה וסדר חיובי. על כן היא עוד יותר רחוקה ממקורה, שהוא עומד רחוק מאוד משפלות החיים של ההווה, מהסוציאליזם, ובמצבה של עכשיו, ומצב החיים של ההווה, היא פרועה כולה, למרות הניצוץ האלוהי הנשגב המסתתר בתוכיתה" (שמונה קבצים א, פט-צ).

28 "כשאנו נשאלים על החיים החברתיים מה היא מגמתם, אין לנו תשובה מאותם החיים עצמם, כי אם זקוקים אנו לבוא לשאיפה של עולם גדול ונשגב מהם, שמקצת מזהירויותו מתראים לפנינו בעולם הדעת ובכל המרחבים של העולם הרוחני. ובזה כבר באים אנו בהסכמה, שאי אפשר כלל שתהיה כל השאיפה האנושית שקועה רק באותם החיים החברתיים לבדם, ולא עוד אלא שהדבר מוכרח הוא, שאם יחדלו החיים החברתיים מיניקת לשדם מאותם החיים העליונים שהם למעלה מהם, ושהם עושים את הווייתם להווייה מטרית, יפחת מאוד הערך החיוני שלהם עצמם, וממילא יתגלו בקרבם מגרעות גדולות, עד שיהיו יורדים גם בערכם" (אורות הקודש ב, עמ' תקסא).

שורש התהליך, הן בדור הקודם והן כיום, נעוץ בהתעצמותה של השאיפה התרבותית לכוחות חיים, המחוללת את כל התהפוכות הללו.²⁹

יוצא אפוא, כי דווקא קריסת הערכים הראשונית של הדורות הקודמים – נטישת האידיאלים הלאומיים, השקיעה בחומרנות ורדידות התכנים המחשבתיים – המלווה כל העת **בתביעות נפשיות וביכולות אישיותיות** מתפתחות והולכות, משקפת את התעוררותו של הפוטנציאל הפנימי המקנן בדורנו **אף יותר מאשר בדור הקודם**. דבר זה הופך את העקרונות הנלמדים ממאמר "הדור" לרלוונטיים יותר מאי-פעם.

נסכם ונאמר, כי אף אם יש מקום לדון בשאיפה זו או אחרת ובהופעותיה בימינו-אנו (ואין זה הכרחי שכל אחת ואחת מן השאיפות המוזכרות במאמר "הדור" תופיע בדורנו)³⁰ עדיין יש להתמקד בעיקרון העולה מן המאמר, והוא ההבנה כי בניגוד לדורות קודמים בהם המעמד האישיותי הציבורי היה נתון בשפל (למעט אישיותם של גדולי הדור), הרי שה**תרבות** החילונית-מודרנית הרחבה הניצבת מולנו מראשית הופעתה ועד היום – איננה נחלתם של אנשים נחשלים אינטלקטואלית, רופסים אישיותית או מושחתים ביסודם. נהפוך הוא, במרכז התרבות הנוכחית עומדים כישורים, רצונות ועוצמות חיים אדירות אשר לא הופיעו מעולם קודם לכן בהיסטוריה העולמית והישראלית. הופעה זו מעידה על **עידן חדש הבא לעולם**, איכותי יותר מקודמיו, המזוהה על ידי הרב קוק כעידן ראשית צמיחת הגאולה. תוכנו של השאיפות הללו מופיע אמנם בתרגום שונה, לעיתים אף מעוות יותר מאשר בימי כתיבת המאמר, אולם החוט החורז מני אז ועד היום הוא, כי "כנסת

29 להבנה זו ישנן נגזרות משמעותיות ביחס לדרכי הפתרון, כפי שנראה בביאור המאמר להלן.

30 אין לשכוח כי מאמר "הדור" הנו מאמר אחד מני מאמרים רבים של הרב קוק, וכפי שציינו בהערה 11 לעיל, ישנם סימפטומים נוספים המובאים בכתביו המעידים מזוויות רבות ומגוונות על אותה הבחנה עקרונית בדבר נשמתה של כנסת ישראל המתעוררת לתחייה בדורות הללו. על כן, שאיפה זו או אחרת המתגלה בדורנו בצורה שונה, או אפילו – עקב טיפול לא נאות – דועכת לגמרי, אינה משנה את העיקרון הבסיסי המזהה את התעוררותם הכללית של כוחות החיים בעולם (וראה בהרחבה להלן פסקה יב, עמ' 197 ובהערה 4).

ישראל התנערה לתחייה ביחש להרצון של הדור הצעיר" (להלן עמ' 179). קרי, הפוטנציאל הנשמתי של האומה, הניכר בתביעותיהם ובתכונותיהם הנפשיות-תרבותיות של הדורות הנוכחיים, יוצא כעת אל הפועל, ולעצם מציאותה של 'תביעה תרבותית' זו בנפשות בני דורו מתייחס הרב קוק במאמר "הדור".

ד. סיכום

א. מאמר "הדור" נכתב בנקודת זמן קריטית, בה ישנה היערכות מחודשת של המרקם החברתי באומה הישראלית בעת חזרתה לארצה. חשיבותו של המאמר היא בעצם קביעתו כי דורנו הנוכחי, למרות צביונו החילוני, הנו דור ראשית צמיחת הגאולה. יכולתם של אנשי התורה להשתתף בתהליך התחייה הלאומי המתחדש לאחר אלפי שנות גלות, עם כל הבעייתיות בתופעות הנלוות לו – נובעת ממאמר זה.

ב. מאמר "הדור", המובא בספר 'עקבי הצאן' – ספר הדרכה לכלל חלקי הציבור הישראלי – משמש במובנים מסוימים כמעבר בין 'תורת חוץ לארץ' ו'תורת ארץ ישראל' במשנת הרב קוק. במאמר "הדור" מלמדנו הרב קוק כי דור זה איננו מסתפק במשנה רוחנית המטפלת בצרכיו הרוחניים של היחיד ותו לא, אלא דורש משנה רוחנית אשר תקיף את כלל נטיות החיים – הפרטיים והלאומיים גם יחד.

ג. בהתייחסותו של הרב קוק ל"דור", אין כוונתו לתופעות הגלויות, שהתבטאו במעשים ובאידיאולוגיות המוצהרות שרווחו באותה תקופה; הרב קוק מתייחס לעצם קיומן של שאיפות ותכונות – שכליות, נפשיות, אידיאליסטיות ואחרות (ללא קשר לתוכנן) – אשר עמדו ביסוד התרבות דאז. השאיפות והתכונות משמשות כעדות לפוטנציאל הפנימי-נשמתי של האומה היוצא אל הפועל בדורו של הרב קוק, המזוהה עקב כך כדור ראשית צמיחת הגאולה. מתוך כך מובן, כי אף בדורנו, למרות הצביון השונה בו מתלבשות השאיפות הללו, הכמיהה הבסיסית עדיין קיימת, ואדרבה,

מאמר הדור

קריסת 'הלבושים' הישנים מעידה על תביעה נפשית גדולה אף יותר, העולה מן התרבות העכשווית.